

УДК 811.112'2+821.112.2: 81.42

ЛІНГВІСТИКА ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ ГЕРМАНІСТИЦІ

Ковбасюк Л. А.

У статті висвітлено зв'язок лінгвістики та літературознавства, проведено аналіз становлення лінгвістики тексту в Німеччині. Аналізуються наукові здобутки німецьких науковців, окреслюються новітні напрями вивчення мови у площині дискурсивної лінгвістики, корпусної лінгвістики тощо. Висвітлюються останні дослідження мовознавців ФРН та інтернаціональні проекти. Окреслюються перспективи подібних майбутніх досліджень у сучасній українській германістиці.

Ключові слова: лінгвістика, літературознавство, текст, дискурс, корпус, Німеччина.

В статье показана связь лингвистики и литературоведения, анализируется становление лингвистики текста в Германии. Определяются научные достижения немецких учёных, а также новые направления изучения языка в рамках дискурсивной лингвистики, корпусной лингвистики и т.д. Рассматриваются последние исследования лингвистов ФРГ и международные проекты. Предлагаются перспективы будущих исследований в украинской германистике.

Ключевые слова: лингвистика, литературоведение, текст, дискурс, корпус, Германия.

The article deals with the relation of linguistic and literary theory. It also examines the Text linguistics in Germany. Scientific achievements of German linguists and new directions in Discourse analysis and Corpus linguistics are analyzed. The article has a close look at the latest researches of German linguists and international projects. It offers the perspectives to the new linguistic investigation in the Ukraine.

Key words: linguistic, literary theory, text, discourse, corpus, Germany.

Наукова філологічна думка початку ХХІ століття спрямована значною мірою на дослідження взаємовідношення, взаємодії, взаємозв'язку різних галузей науки, оскільки будь-яке ґрунтовне дослідження мови завжди є надзвичайно складним, багатоаспектним творчим процесом. Інтеграція класичних та новітніх підходів до аналізу художнього мовлення призвела до того, що сучасні науковці звертають пильну увагу на взаємодію лінгвістики та літературознавства, про що свідчить вагома кількість дослідницьких робіт вітчизняних та зарубіжних учених. Лінгвістичні пошуки присвячуються як загальним питанням [3; 4; 7; 13; 15], так і окремим проблемам дослідження мовних засобів у різних дискурсах та літературних творах [6; 9; 12; 16], що свідчить про **актуальність** досліджень у цій площині.

Зв'язок лінгвістики та літературознавства вважається одним із найбільш складних напрямів сучасних досліджень, оскільки існує багато підходів та трактувань до вивчення мови у текстах та дискурсах. Крім того, у лінгвістиці панує певне протиставлення понять "текст" та "дискурс", що в свою чергу обумовлює важливість наукових пошуків у цьому напрямі.

Мета нашої роботи полягає у систематизації основних здобутків німецької германістики щодо дослідження мови у різних мовленнєвих жанрах у площині лінгвістики тексту, дискурсивної лінгвістики та корпусної лінгвістики, а також у визначенні перспективи майбутніх досліджень у вітчизняній германістиці. Визначена мета передбачає розв'язання наступних завдань: 1) проаналізувати дослідницькі роботи німецьких лінгвістів щодо вивчення мови на різних етапах становлення певних мовознавчих галузей стосовно дослідження зв'язку мови та

літератури; 2) висвітлити існуючі національні та інтернаціональні проекти; 3) встановити перспективні напрями досліджень.

Лінгвістика та літературознавство мають тісний історичний зв'язок, оскільки об'єднуються однією спільною ознакою, а саме – спільною спрямованістю на вивчення словесності. Однак, лінгвістика досліджує мову, її структуру та історичний розвиток, функціонування мовних одиниць, а літературознавство вивчає художню літературу різних народів з урахуванням закономірностей її розвитку. У той же час, вони постійно взаємодіють між собою, оскільки твори художньої літератури слугують важливим джерелом лінгвістичних студій, з їхньою допомогою можна зрозуміти особливості художньої творчості автора, пояснити лінгвістичну специфіку використання мовних одиниць для розкриття значення тексту тощо [3].

За словами Й. Бера [7], протягом 50 років мовознавці ХХ століття намагалися штучно відокремлювати лінгвістику від мовознавства, як у теоретичній (термінологічній), так і в практичній площині. Але всі ці намагання виявилися марними і призвели до того, що у 60-их роках минулого сторіччя у мовознавстві германістиці з'явилась нова самостійна лінгвістична галузь – лінгвістика тексту ("Textlinguistik"), засновником якої у німецькому мовознавстві вважається П. Гартман та його ідейні послідовники [14].

Важливу роль у становленні цієї галузі мовознавства відіграла герменевтика, у первісному значенні – напрям наукової діяльності, пов'язаний з дослідженням, поясненням, тлумаченням філологічних, а також філософських, історичних і релігійних текстів. У ХХ ст. герменевтика набуває більш ширшого значення як теорія чи філософія будь-якої інтерпретації. Встановленню принципів власне лінгвістичної герменевтики сприяла філософія мови В. Гумбольдта. Основи герменевтики як загальної теорії інтерпретації закладені протестантським теологом, філософом і філологом Ф. Шлейєрмахером (1768-1834). В. Дільтей (1833-1911) розвивав її як методологічну основу гуманітарного знання, враховуючи психологічний аспект розуміння. Підґрунтям герменевтики, за В. Дільтеєм, є "психологія, що розуміє", – безпосереднє осягнення цілісності душевно-духовного Життя. М. Хайдеггер (1889-1976) онтологізував герменевтику, з мистецтва тлумачення вона перетворюється у "здійснення буття". Підтримує цю тенденцію Х.-Г. Гадамер, учень та послідовник М. Хайдеггера. Саме він став засновником філософської герменевтики, вихідним пунктом якої є онтологічний характер герменевтичного кола. Звідси випливають тези Х. Гадамера: 1) інтерпретація є принципово відкритою й ніколи не може бути завершеною; 2) розуміння тексту є невіддільним від саморозуміння інтерпретатора [3; 13, с. 263 – 267].

Розуміння тексту є процесом інтерпретації художнього тексту, під час якого виникають певні труднощі, оскільки мова у тексті реалізується двопланово: первинно – у системі засобів словарних значень та вторинно – під час передавання інформації прагматичного впливу учасникам комунікації. Саме текст стає тією ланкою, що пов'язує між собою лінгвістику та літературознавство. В усних та письмових текстах конструється історія, різні концепти суспільного, політичного та історичного життя, що знаходять своє відображення у мові певного художнього твору. Текст є складною системою знаків, дослідження якої враховує семіотичні, медійні та культурознавчі передумови опрацювання певного ідеостилу [11, с. 91– 93].

Взаємозв'язок лінгвістики та літературознавства ґрунтується на наступних принципах: 1) об'єктом лінгвістичних досліджень повинні бути не просто слово та речення, а сам текст в широкому розумінні; 2) лінгвістичні дослідження повинні відбуватися з урахуванням історично-герменевтичного підходу до вивчення художніх текстів; 3) лінгвістика має тісно взаємодіяти з теорією комунікації, оскільки важливим фактором художнього твору завжди є реципієнт [11, с. 83 – 84].

Зокрема, з метою розповсюдження основних ідей, розробки методології та обговорення новітніх здобутків у площині лінгвістики тексту у 1971 році було засновано наукове видання "Literaturwissenschaft und Linguistik", що сприяло більш тісному зв'язку наукових пошуків у галузі літературознавства та мовознавства. Особлива увага у даному науковому виданні приділялась семіотичним

та прагматичним аспектам вивчення стилю, культурологічному підходу до різних мовленнєвих жанрів тощо. З 80-их років ХХ століття багато досліджень стали ґрунтуватися на комунікативному підході до мови та літературних творів. Пізніше науковий пошук було спрямовано на вивчення окремих типів тексту та ін. [11, с. 76-78]. Крім того, починаючи з 1960 під егідою “Марбурзької робочої групи з історії германістики” щорічно проводиться міжнародний симпозіум “Literaturwissenschaft und Linguistik” [15, с. 11]. В університеті м. Білефельд з 1998 року виходила факультетська газета “LiLi. Zeitung der Fakultät der Linguistik und Literaturwissenschaft der Universität Bielefeld”, в якій публікуються результати досліджень студентів та професорсько-викладацького складу [19].

З розвитком прагматичного підходу до дослідження мови у другій половині ХХ століття у німецькій лінгвістичній літературі почали використовувати термін “Literaturlinguistik” (“LiLi” та “LitLing”), що застосовується до інтерпретації художніх текстів з урахуванням здобутків сучасного мовознавства. Зазначимо, що в німецькій науковій літературі до цього часу використовуються також терміни “Hermeneutische Linguistik”, “linguistische Hermeneutik” (“лінгвістична герменевтика”).

Надзвичайно важливим для розуміння взаємозв'язку лінгвістики та літературознавства стало виокремлення та становлення окремої мовознавчої галузі у мовознавстві – дискурсивної лінгвістики (“Diskurslinguistik”) або дискурсивного аналізу (“Diskursanalyse”), що стала розповсюджуватися у германістиці у 80-ті роки минулого століття, в першу чергу, завдяки науковим працям французького дослідника М. Фуко [21, с. 66].

Дискурсивна лінгвістика займається дослідження дискурсу, складного неоднозначного явища, із специфічними властивостями, які можуть бути притаманні писемному текстові чи усному мовленню, що складається з учасників комунікації, ситуації спілкування і самого тексту. У сучасній германістиці виокремлюють наступні різновиди дискурсивного аналізу, у межах яких відбувається дослідження мовних одиниць: 1) критичний дискурсивний аналіз, в першу чергу, політичного дискурсу З. Йегера (die Duisburger Schule des Duisburger Instituts für Sprach- und Sozialforschung (DISS)) [22]; 2) дискурсивна семантика слова, речення, тексту Д. Буссе та Ф. Германа (Heidelberger/Mannheimer Gruppe) [9]; 3) лінгвістичний дискурсивний аналіз лексем Г. Штетцеля та метафор, аргументації тощо його послідовників М. Юнга, К. Беке та ін. (die Düsseldorfer Schule) [20]; 4) етичний дискурсивний аналіз конфліктів К. Глоя (das Oldenburger Projekt) [20]. З метою розповсюдження основних ідей, розробки методології та обговорення новітніх здобутків у площині дискурсивної лінгвістики у 1982 році було засновано наукове видання “KulturRevolution. Zeitschrift für angewandte Diskurstheorie” [18].

Вивчення різноманітних текстів та дискурсів у германістиці кінця ХХ початку ХХІ століть відбувається із залученням новітніх здобутків когнітивної лінгвістики, лінгвістики тексту, психолінгвістики тощо. Важливі досягнення у площині лінгвістики тексту та когнітивно-дискурсивної парадигми стали можливими завдяки виникненню нового розділу мовознавства – корпусної лінгвістики, тобто електронних словників і енциклопедій або електронного зібрання текстів природної мови, впорядкованого, організованого та оформленого за певними правилами, призначеного для наукового та практичного вивчення мови. Пройшовши складний шлях наукового становлення, корпусна лінгвістика визнається у сучасній лінгвістиці самостійною галуззю прикладного мовознавства з власним предметом, об'єктом, термінологічним апаратом, власними методами та прийомами та ін. [1, с. 8, 12]. На думку В. О. Плунгяна, корпусна лінгвістика – це не просто наука про те, як створювати корпуси і як ними користуватися, а певна ідеологія, що зародилася ще в класичній філології ХІХ ст., але значно інтенсифікувалася на початку ХХІ ст. Корпусна лінгвістика пропонує новий погляд на мову, яка, на його погляд, і сама є корпусом [5].

Ідея створення корпусу англійської мови зародилася в 60-х роках ХХ століття у Великій Британії та в США під значним впливом здійснених масштабних емпіричних досліджень мовознавців цих країн. До кінця 1960-х існувало декілька невеликих корпусів англійської мови, укладених на різних принципах.

Уперше великий корпус текстів на машинному носії було укладено у 1963 р. в Браунівському університеті (США) У. Френсісом і Г. Кучерою для дослідження лінгвістичних особливостей американського варіанта англійської мови [2, с. 74].

Засновниками сучасних повнотекстових електронних баз даних у Німеччині вважаються Інститут німецької мови у м. Мангайм та Інститут комунікації й фонетики при університеті м. Бонн [17, с. 40 – 44]. Електронні бази даних різних мовознавчих установ, напр., “Das Deutsche Referenzkorpus” (DeReKo), Elexico (“Online-Wörterbuch zur deutschen Gegenwartssprache”) в університеті Лейпцига, “Das Korpus des Projekts “Deutscher Wortschatz”” Інституту німецької мови у м. Мангаймі та ін., в яких зібрані мільярди текстів різного ґатунку, уможливають багатоаспектні дослідження у межах сучасної лінгвістики тексту. Завдяки наявності електронних баз даних значної кількості німецьких дослідницьких інститутів та університетів, що містять приблизно 80% німецькомовних текстів на електронних носіях [17, с. 57], можна досліджувати, напр., вживання лексеми “**Frieden**” у наукових та літературних творах німецької романтики; вивчати вербалізацію концепту **KRIEG** у творах німецьких класиків; визначати частотність використання фразеологізму “**ins Schwarze treffen**” у XIX-XX ст.; досліджувати роль колірної символіки у творах німецьких авторів повоєнної доби XX ст. тощо.

Літературознавчі лінгвістичні дослідження стають центром уваги багатьох германістів, які присвячують свої роботи різним аспектам вивчення ролі слова та його значення у процесі створення літературних творів. Вагомий внесок у розвиток літературознавчої лінгвістики у германістиці зробили такі німецькі вчені, як У. Фікс, Й. Бер, А. Беттен та ін. [7; 8; 10].

В університеті м. Фехта під керівництвом професора Й. Бера періодично відбуваються засідання наукового співтовариства “LitLing”. Напр., у 2013 році засідання відбулося під гаслом “Literaturlinguistik – philologische Brückenschläge”. Європейський центр мовознавства (EVS), розташований у м. Гейдельберг, та Інститут німецької мови у м. Мангайм (IDS) регулярно проводять Літні лінгвістичні школи, присвячені лінгвістичним та літературознавчим підходам до вивчення мовних конструкцій у літературних творах. Так, влітку 2014 року відбулась Літня міжнародна школа “Історична невпевненість у дзеркалі мовних конструкцій (лінгвістичні та літературознавчі підходи до вивчення минулого в оповіданнях та повідомленнях)” з нагоди 100-річчя розв’язання Першої світової війни [3].

Отже, проведений аналіз теоретичних здобутків германістів ФРН свідчить, що поєднання літературознавчих та лінгвістичних пошуків характеризується широкою різноманітністю та становить не аби який інтерес для подальшого багатоаспектного наукових робіт. Важливі досягнення у площині лінгвістики тексту стають можливими завдяки розвитку дискурсивної та корпусної лінгвістики. **Перспективним** для українських науковців можна вважати укладання електронних баз даних, енциклопедії та словників, враховуючи методи та прийоми німецьких мовознавців, які слугуватимуть у подальшому для досліджень у межах лінгвістичної герменевтики. Використання результатів наукового пошуку німецьких учених значно покращать здобутки вітчизняних мовознавців у мистецтві інтерпретації художнього тексту, у лінгвістиці тексту та дискурсивної лінгвістики.

Література

1. Демська-Кульчицька О. М. Основи національного корпусу української мови: монографія / О. М. Демська-Кульчицька. – Київ: Інститут української мови НАНУ, 2005. – 218 с.
2. Карпіловська Є. А. Вступ до прикладної лінгвістики: комп'ютерна лінгвістика: Підручник.– Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2006.– 188 с.
3. Ковбасюк Л. А. Лінгвістика та літературознавство: “літературознавча лінгвістика” у німецькій германістиці / Л. А. Ковбасюк // Міжнародна науково-практична конференція “Філологічні науки в умовах трансформаційних процесів” м. Львів, 26-27 вересня 2014 р. – м. Львів: ГО “Наукова філологічна організація “Логос””. – С. 87-90.
4. Луков В.А. Литературная герменевтика / В. А. Луков // Знание. Понимание. Умение. – М.: МГУ, 2007. – №3. – С. 238-239.

5. Плунгян В. А. Почему современная лингвистика должна быть лингвистикой корпусов?: (публичная лекция, прочитанная 01.10.2009) [Электронный ресурс] / В. А. Плунгян – Режим доступа до джерела:
<http://polit.ru/article/2009/10/23/corpus/>
6. Руснак І.Є. Художня модифікація національної історіософії в прозі У. Самчука: Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.01.01 “Українська література” / І. Є. Руснак. – К., 2007. – 36 с.
7. Bär J. Hermeneutische Linguistik. Theorie und Praxis grammatisch-semanticischer Interpretation. Grundzüge einer Systematik des Verstehens. In Vorbereitung [Електронний ресурс]. – Режим доступа до джерела:
http://www.baer-linguistik.de/beitraege/hermeneutische_linguistik_1.pdf
http://www.baer-linguistik.de/beitraege/hermeneutische_linguistik_2.pdf
http://www.baer-linguistik.de/beitraege/hermeneutische_linguistik_3.pdf
8. Betten A. Sprache – Literatur – Literatursprache. Linguistische Beiträge / A. Betten, J. Schiewe. – Berlin: Erich Schmidt, 2011. – 350 S.
9. Busse D. Linguistische Diskursanalyse: neue Perspektiven / D. Busse, W. Teubert. – Wiesbaden: Springer VS, 2013. – 241 S.
10. Filatkina N. Historische formelhafte Sprache als "harte Nuss" der Korpus- und Computerlinguistik. Ihre Annotation und Analyse im HiFoS-Projekt [Електронний ресурс] / N. Filatkina //Linguistik Online. – 2009. – Bd. 39, Nr. 3. – S. 75-95. – Режим доступа до джерела:
<https://bop.unibe.ch/linguistik-online/article/view/478/787>
11. Fix U. Sprache in der Literatur und im Alltag: Ausgewählte Aufsätze. / U. Fix. – Berlin: Frank und Timme, 2013. – 455 S.
12. Fix U.: Zugänge zu Textwelten. Linguistisch-literaturwissenschaftliche Möglichkeiten, in die Geschlossenheit eines Erzähltextes einzudringen / U. Fix // Linguistische Hermeneutik. Theorie und Praxis des Verstehens und Interpretierens. – Tübingen: Niemeyer, 2007. – S. 321–359.
13. Gardt A. Linguistische Interpretieren. Theorie und realistische Praxis / A. Gardt // Linguistische Hermeneutik. Theorie und Praxis des Verstehens und Interpretierens. – Tübingen: Niemeyer, 2007. – 263– 280.
14. Hartmann P. Textlinguistik als neue linguistische Teildisziplin / P. Hartman. // Replik. – 1968. – 2. – S. 2-7.
15. Hass U. Literaturwissenschaft und Linguistik von 1960 bis heute/ U. Haß, C. König. – Göttingen: Wallstein, 2003. – 297 S.
16. Klein J. Linguistische Hermeneutik politischer Rede. Eine Modellanalyse am Beispiel von Kanzler Schröders Verkündigung der Agenda 2010 / J. Klein // Linguistische Hermeneutik. Theorie und Praxis des Verstehens und Interpretierens. – Tübingen: Niemeyer, 2007. – S. 201 – 240.
17. Lemnitzer P. Korpuslinguistik: eine Einführung / P. Lemnitzer, H. Zinsmeister. – Tübingen: Narr, 2006. – 199 S.
18. KultuRRRevolution. Zeitschrift für angewandte Diskurstheorie [Електронний ресурс]. – Режим доступа до джерела:
<http://zeitschrift-kulturrevolution.de/>
19. LiLi. Zeitung der Fakultät der Linguistik und Literaturwissenschaft der Universität Bielefeld [Електронний ресурс]. – Режим доступа до джерела:
<http://www.uni-bielefeld.de/lili/forschung/projekte/archiv/zeitung/index.htm>
20. Linguistische Diskursanalyse. Überblick, Probleme, Perspektive. / C. Bluhm, D. Deissler, J. Scharloth, A. Stuckenbrock [Електронний ресурс]. – Режим доступа до джерела:
http://scharloth.com/publikationen/scharloth_diskursanalyse.pdf
21. Spitzmüller J. Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse / J. Spitzmüller, I. H. Warnke. – Berlin/Boston: De Gruyter, 2011. – 236 S.
22. Vogel F. Linguistik als Kampfsport – Ein Plädoyer für die Suche nach Paradigmen demokratischen Sprechens in Alltag, Medien und Recht [Електронний ресурс] / F. Vogel. //Linguistik Online. – 2014. – Bd. 69, Nr. 7. – Режим доступа до джерела:
<https://bop.unibe.ch/linguistik-online/article/view/1658/2805>